

«РОЛЬ ЕТНІЧНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ФОРМУВАННІ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ»

Аннотація. Стаття посвячена проблемі присутствия феномена стереотипного в срезе гендерной культуры.
Ключевые слова: стереотип, гендер, етничность.

Анотация. Стаття присвячена проблемі феномену стереотипного у зрізі гендерної культури.
Ключові слова: стереотип, гендер, етнічність.

Summary. Article is devoted to the phenomenon of stereotype in view of gender culture.
Key words: stereotype, gender, ethnicity.

Людина не може сформувати своє особисте «Я» інакше, ніж через ставлення до інших людей, в процесі спілкування з ними. Як писав К.Маркс, щоб виробити самосвідомість, «людина спочатку дивиться, як у дзеркало, в іншу людину» [8]. Наше сприйняття інших людей залежить від того, як ми їх "класифікуємо" за приналежністю до тієї або іншої групи, соціально-економічного класу або за демографічними характеристиками (стать, вік, колір шкіри і т.п.).

Особистий досвід індивіда не є єдиною причиною упередженості. Як правило, цьому досвіду передують і багато в чому визначають її – стереотип. Спілкуючись з іншими людьми людина сприймає і оцінює їх у світлі наявних установок.

Відомі суспільства, в яких етнічні стереотипи мали характер офіційно встановлених соціальних норм, наприклад, антисемітизм в фашистській Німеччині. Та це не заважало їм залишатися упередженнями, хоча фашисти й не вважали їх такими [8]. У свідомості ж людини, вихованої у дусі інтернаціоналізму, не вкладається, як можна ненавидіти іншого за колір його шкіри, форму носа або розріз очей. Коли згадуєш жахи Освенциму або кривавий антинегрятянський терор американських ра-

систів, не віриться, що люди здатні на таке. Однак, це було і є. І не у порядку виключення, а як апріорне масове явище.

Зазвичай люди, упереджені проти якої-небудь етнічної групи, не усвідомлюють стереотипності свого мислення. Вони впевнені, що їх вороже ставлення до певної групи є природним, оскільки викликано її поганими якостями або недостойною поведінкою. Свої судження вони нерідко підкріплюють фактами особистого спілкування з людьми певної національності, роблячи безпідставні узагальнення [8].

Тому деякі соціологи стверджують, що етнічні упередження виростають перш за все з несприятливих особистих контактів між індивідами, що належать до різних груп. [8] Хоча ця теорія не підтримується науковцями, вона має широке розповсюдження в побутовій свідомості.

В процесі контактів між представниками різних культур стинаються різні культурно специфічні погляди на світ, при яких кожен з партнерів спочатку не усвідомлює відмінності в цих поглядах і вважає свої уявлення нормальними, а представлення іншого ненормальними. Як правило, обидві сторони не ставлять під сумнів свої погляди, а «займають етноцентристську позицію і приписують іншій стороні дурість, неосвіченість або злий намір» [7].

Етноцентризм як почуття приналежності до певної людської групи з самого початку мав у собі усвідомлення переваги своєї групи над іншими. На думку Кона, ідеї зверхності своїх звичаїв, моралі, богів над чужими червоною ниткою проходить через будь-який народний епос, билини, легенди [8].

Образ чужої етнічної групи в свідомості народу визначається, перш за все, характером його власних історичних взаємостосунків з цією групою. «Там, де між двома етнічними групами склалися відносини співпраці і кооперації, вони виробляли в основному позитивну установку один до одного, що припускає терпиме відношення до існуючих відмінностей. Там, де відносини між групами були далекими, такими, що не зачіпають життєвих інтересів, люди схильні ставитися один до одного без ворожості, але і без особливої симпатії» [8]. Їх установка забарвлюється, головним чином, відчуттям цікавості: дивися, мовляв, які цікаві (в значенні не «схожі на нас») люди бувають! Ворожості тут немає. Інша справа полягає в тому, «де» і «наскільки тривалий час» етнічні групи знаходилися в стані конфлікту і ворожнечі.

Стереотипи рідко бувають плодом нашого особистого досвіду, частіше за все ми набуваємо їх від тієї групи, до якої належимо. В повсякденному житті людина, як правило, позбавлена можливості піддавати критичному аналізу традиції, норми та ціннісні орієнтації – тому іноді чинить шаблонно, відповідно до стереотипу, що склався.

Отже, що таке етнічний стереотип? Етнічний стереотип (грец. *stereos* - твердий і *typos* - відбиток) — це стандартизований, стійкий, емоційно насичений, ціннісно визначений образ, уявлення про певний об'єкт, продукований під впливом конкретної етнічної культури, актуальний для представників окремої етнічної спільноти [6]. Етнічні стереотипи спрощують сприйняття навколишнього світу для представників конкретного етносу, водночас допомагаючи етнічній спільноті зберігати ідентичність, поширюватися і розвиватися у часі та просторі. Поведінка, що відповідає стереотипній ситуації, може бути функціонально «виправданою», як, наприклад, ритуальні побажання добра, стислі мовні формули, які висловлюються з нагоди купівлі, продажу тощо. Такими культурними стереотипами людина керується не усвідомлено, їх вона вбирає в себе через традиції, звичаї, зразки поведінки.

В контексті мультикультурності етнокультурна ідентифікація здійснюється через ізо-

ляцію етносу, народу, культури, які набувають виразних субкультурних рис, агресивної замкнутості «національних» меншин тощо. Процес же глобалізації за таких умов постає як прихована універсалізація «своїх» – поширення норм і цінностей окремої культури та намагання видати їх за «загальнолюдські» [2].

Особливо напруженим процес формування етнокультурної ідентичності постає у прикордонних культурах, що відрізняються духовним синкретизмом. Маргінальним культурам притаманне суперечливе поєднання універсалізму і партикуляризму, відкритості й закритості, вселенського масштабу світобачення й вузького етнографізму [2].

За умов позитивних міжетнічних відносин категорія "національність", як правило, опиняється підпорядкованою. Головувати можуть: "стать", "вік", "фак", "соціальне становище" тощо. Етнічний стереотип тут "не працює", і негативні етнічні атрибуції у рамках даної ситуації не актуалізуються. Вони ніби залишаються в іншій когнітивній площині.

В умовах конфлікту етнічне виступає на перший план, головним критерієм протиставлення його учасників стає етнічна приналежність [11, с. 12].

Етнічний стереотип складає ту частину системи знань про світ, яка відображає відмінності між народами. На основі дихотомії "Ми — Вони" у його структурі виділяються два компоненти. Це автостереотип — сукупність атрибутивних ознак щодо дійсних чи уявних специфічних рис власної етнічної групи і гетеро стереотип — сукупність атрибутивних ознак щодо інших етнічних груп. "Ми — Вони" є узагальненим протиставленням [11, с. 11].

У залежності від того, з яким масивом культури ідентифікує себе особа, вона дивиться на його протилежність як на ворога, іноземця, дивака, або Чужого, який викликає взаємовиключні почуття: вабить і дратує, відштовхує і притягує погляд, лякає і зачаровує одночасно [2].

У космологічному сенсі опозиція «свої — чужі» сприймається як складова бінарного синонімічного образно-асоціативного ряду:

«хаос – космос», «світ – антисвіт», «небо – земля», «божественне – демонічне». У морально-етичній площині дана дихотомія може набувати форму протистояння «Добро – Зло»; в естетичній – «прекрасне – потворне»; у гносеологічній – «Істина – Хиба»; в антропологічній – «розум – почуття»; відповідно, у гендерній – «чоловіче – жіноче» [2].

Маючи в цілому ряд універсальних закономірностей, соціальний контекст відносин між чоловіком та жінкою у різних етносів конструюється по-різному. Гендерні особливості етносу відбиваються майже на всіх інших складових його культури, починаючи від економічної і закінчуючи етичною та художньо-естетичною. Тому величезний наскрізний пласт культури, що формує взаємодію між чоловіками і жінками як соціальними суб'єктами, позначимо поняттям "гендерна культура" [10].

Гендерна культура – це сукупність суспільних цінностей, які склалися в тому чи іншому суспільстві, відшліфовувалися в перебігу його історії, і їй повинен підлягати кожен індивід, дотримуючись норм і щодо чоловіка, і щодо жінки [4, с. 158]. Гендерна культура пов'язана із статевою специфікою людей та їхньою життєтворчістю. У її фундаменті – міжстатевий поділ праці, що надає їй характеру біполярності. Цей феномен впливає як на професійну культуру, так і на інші аспекти життя соціуму, зокрема й сім'ю.

Гендерна "нормативна" система функціонує через ряд гендерних стереотипів – стандартних моделей поведінки, які напрацьовані у суспільстві і базуються на відповідному тлумаченні понять "чоловіче" і "жіноче". Гендерні стереотипи справляють великий вплив на процес соціалізації як дитини, так і дорослої людини, визначають напрямок соціалізації [11]. Вони мають надзвичайно широкий спектр прояву – в залежності від культури й етно-антропологічних особливостей регіону.

Важливим для нас є також поняття гендерної ролі – поведінки, що відповідає певним соціальним приписам, які адресуються суспільством людям залежно від їхньої статі. У більшості суспільств чоловічі й жіночі ролі розведені за ознакою статі, причому чолові-

чі ролі цінуються вище, ніж жіночі. Гендерні ролі в значній мірі детермінуються поділом праці на чоловічу і жіночу [3].

Відмінність соціальних ролей означає онтологічне розмаїття статей. Природна багатоманітність тут дорівнює розмаїттю в культурі, культурних цінностях. Адже в різних культурах жінки та чоловіки мають зовсім різний статус. Для нормального функціонування у суспільстві як жінка, так і чоловік повинні опанувати й володіти гендерною культурою відповідного суспільства [9, с. 150].

Так само, як у рамках етно-стереотипів представник пануючої нації (групи) сприймає залежну народність перш за все крізь призму свого керівного положення. Поневолені народи розглядаються як низькі, неповноцінні, що потребують опіки і керівництва [8]. Так і керуючись одним із поширених гендерних стереотипів, що ставлять жінку у підкорене становище, представники чоловічої статі часто говорять про необхідність захисту і опіки «слабкої половини людства» зі своєї сторони.

Культурна антропология переконливо довела: те, що в якомусь суспільстві сприймається як жіночність, в іншому може вважатися ознакою чоловіків. З цього погляду деякі характеристики жінок, наприклад емоційність, схильність до самопожертви, орієнтованість лише на сім'ю і дітей, поставали не як природні якості, а як характеристики, сформовані певним типом суспільства [4, с. 157]. Маргарет Мід відкрила, що навіть близькі за рівнем соціально-економічного розвитку первісні племена можуть мати різні канони маскулінності, наприклад, поряд з войовничими, агресивними мундугуморами живуть спокійні і миролюбні арапеші. Хоча більшість людських суспільств чекає від своїх чоловіків войовничості і високих досягнень, із цього правила є виключення (ласкаві таїт'яни і боязкі семаї). За словами антрополога Девіда Гілмора, "маскулінність - це символічний сценарій, нескінченно варіабельний і не завжди необхідний культурний конструкт" [13]. Отже з'ясувалося, що поняття «жіночність» та «мужність» зумовлені і біологічними особливостями, і культурою, а тому не скрізь і не завжди сприймаються однаково і містять у собі гендерні та етнічні

стереотипи. Це притаманно, зокрема, й поліетнічній Україні [4, с. 159].

У сучасних умовах відбувається зміна у гендерній культурі чоловіка і жінки, їх гендерних взаємовідносин. Еволюція світової культури приводить до еволюції і контексту відносин «жінка – чоловік», змінюється їх поведінка та інтелект, становище у світі, приватному житті, тощо. Ці зміни відбуваються надто повільно. І це природно, адже вся ідеологічна, організаційна система світового співтовариства і кожного національного суспільства побудована на маскулінічних цінностях, на збереженні патріархального status quo, на ставленні до політики і політичної поведінки як форми чоловічої активності, боротьби за владу, а сама влада розуміється через силові форми боротьби. Відомий вислів Фур'є: «Звільнення жінки є мірилом звільнення суспільства» – сьогодні можна перефразувати: активність жінок у суспільстві є мірилом демократичності цього суспільства [9, с. 146].

Не варто забувати, що творення гендерної культури потребує урахування її усталених і мінливих компонентів. Україна, як держава, де четверту частину населення становлять національні меншини, має відповідну гендерну різноманітність. Звісно, ця різноманітність значною мірою впливає на всі сфери соціального життя. Розуміння жіночості й мужності є різним у різних етнічних груп, релігійних конфесій та поколінь. Впродовж життя в процесі гендерної соціалізації особистість засвоює культурні зразки, включається у соціальні механізми і формує їх відповідно до розуміння свого призначення [9, с. 148].

Серед основних проблем становлення гендерної культури в Україні слід назвати такі: формальна декларація гендерної рівності за відсутністю конкретних дій у її формуванні (почасти присутня символічна активність, наприклад, призначення 1-2 жінок на керівні посади); «замовчування» або відкрите невизнання існування гендерних проблем у суспільстві; невизнання комплексного характеру проблеми становлення гендерної культури; недостатньо розвинута стратегія формування гендерної культури у закладах освіти; поверхневий погляд при визначенні найбільш

гострих гендерних питань; вузька соціальна база, розрізненість та елітарний характер жіночого руху; відсутність необхідної підтримки з боку держави [1].

Гендерна культура зумовлює подолання стандартних умов тоталітарного життя й утвердження рівності прав, людських взаємин між чоловіками і жінками в суспільстві. Гендерна культура і політика не просто поєднують в собі збалансовану стратегію забезпечення умов людського життя, творення нових цінностей, спрямованих на людський розвиток, а й сприяють подоланню як етнічних, так і гендерних стереотипів та створенню діалогічного суспільства [9, с. 145].

Література:

1. Андрієнко О.В. Гендерна культура сучасного демократичного суспільства [Електронний ресурс] / Андрієнко О.В. // Збірник наукових праць «Гілея (науковий вісник)» – 2010. №31. - Режим доступу до журн.: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_31/Gileya31/F8_doc.pdf
2. Більченко Є.В. Мотив Чужого як чинник формування етнокультурної ідентичності українства [Електронний ресурс] / Більченко Є.В. // «Ирпенская буквица». – Режим доступу до журн.: http://ikt.at.ua/load/motiv_chuzhogo_jak_chinnik_formuvannja_etnokulturnoji_identichnosti_ukrajinstva/12-1-0-309
3. Воронина О.А. Гендерные роли (gender roles) [Електронний ресурс] / Воронина О.А. // МЦГИ / Глосарий. - Режим доступу до журн.: <http://www.gender.ru/russian/glossary/index.shtml#H0429>
4. Галичанська А. Симетричність функцій членів подружжя / Галичанська А. // Соціальна психологія. - 2004. - № 5 (7). - С.155-161
5. Гендер і мас-медіа: репрезентація жіночих образів у ТВ рекламі [Електронний ресурс] / Проект співробітництва між університетами у галузі жіночих / гендерних студій. - Режим доступу до журн.: http://www.las.iastate.edu/WSP_KCGS_Partners/ukrainian/modules/gender%20and%20mass%20media/key_concepts.htm
6. Городяненко В. Г. Соціологія: Підручник. / Городяненко В. Г. – Київ: Видавничий центр «Академія». – 2003. – 559 с.
7. Грушевицкая Т.Г. Основы межкультурной коммуникации: Учебник для вузов / Грушевицкая Т.Г., Попков В.Д., Садохин А.П.; под ред. А.П. Садохина. - М.: ЮНИТИ-ДАНА. - 2002. - 352с.
8. Кон И.С. Психология предрассудка (О социально-психологических корнях этнических преубеждений) [Електронний ресурс] / Кон И.С. // Журнал «Новый мир». – 1966. - №9. - Режим доступу до журн.: <http://psyfactor.org/lib/stereotype11.htm>
9. Марусик Т. Гендерна культура у трансформа-

ційних процесах українського суспільства / Марусик Т., Герегова С. // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. – №15. – с.144-154.

10. Пархоменко Т.С. Гендерна культура українців: до постановки питання [Електронний ресурс] / Пархоменко Т.С. // Електронний журнал «Українознавство» – № 4(5) – 2002. - Режим доступу до журн.: <http://www.gius.kiev.ua/journal/5/parchomenko>

11. Сапелкіна О. Гендерні стереотипи в суспільстві [Електронний ресурс] / Сапелкіна О. / Обласна інформаційна служба з актуальних питань жіноцтва. - Ре-

жим доступу до журн.: <http://women.library.kr.ua/articles.php?lng=ru&pg=960>

12. Сердюк С. В. Функції етнічних стереотипів та їхня роль у формуванні етнічної ідентичності / Сердюк С. В. // Наукові записки. - Т.19, Теорія та історія культури / Національний Університет "Кієво-Могилянська Академія". – Київ : Видавничий дім "Кієво-Могилянська Академія". - 2001. – 78 с.

13. Феминова Иза. Мужские исследования и парадигмы маскулинности. / Феминова И. [Електронний ресурс]. - Режим доступу до журн.: <http://www.proza.ru/2008/11/18/686>